

Boekbesprekingen

Dirk VAN DAMME, Welzijnswerk en Kapitalisme.

Gent, Masereelfonds, 1981, 225 blz. (uitgegeven in samenwerking met het Centrum voor de Studie van de Historische Pedagogiek van de R.U.G.).

In Vlaanderen wordt weinig nagedacht over hoe de samenleving in elkaar zit; althans worden de resultaten van dit denken al te weinig in boekvorm gepubliceerd. Het valt dus toe te juichen wanneer zulke pogingen wel ondernomen worden. Des te meer wanneer het thema een verwaarloosd broertje (of zusje) is - het welzijnswerk -, en wanneer de invalshoek - een marxistische - nog steeds in het wetenschappelijke verdomhoekje zit, ondanks alles wat in de zeventiger jaren gebeurd is.

Om die redenen alleen al is het boek dat Dirk Van Damme geschreven heeft over 'Welzijnswerk en Kapitalisme' welgekomen. Daarenboven heeft deze publicatie bepaalde intrinsieke kwaliteiten. Het is goed geschreven, in een heldere en begrijpelijke taal; het is overzichtelijk opgebouwd en het biedt een goede synthese van bepaalde belangrijke leerstukken uit de marxistische sociale theorie. 'Welzijnswerk en Kapitalisme' is met andere woorden een mooie inleiding tot marxistisch denken over het welzijnswerk, ruim geïllustreerd aan de hand van een historische schets van het ontstaan van het welzijnswerk in België.

Maar deze pluspunten zijn meteen ook verantwoordelijk voor de ontgoochelingen die de lezer oploopt wanneer hij het boek openslaat met té hooggespannen verwachtingen. Het is niet méér dan een inleiding. Een inleiding die, hetgeen in de ondertitel van het boek wordt aangekondigd, in twee duidelijk onderscheiden gedeelten uiteenvalt: enerzijds marxistische theorie, anderzijds (vroegste) geschiedenis van het welzijnswerk in België. Daar de auteur inzake de historische schets enkel secundaire bronnen geraadpleegd heeft, en daar het theoretische stuk zelf op een vrij algemeen niveau blijft, ligt het bijna voor de hand dat beide delen een te grote mate van zelfstandigheid vertonen.

Voor wat het theoretische gedeelte betreft, noteren we dat er te weinig gepoogd is om de verschillende gehanteerde leerstukken uit de marxistische sociale theorie op elkaar te betrekken. Met name worden de spanningen tussen de leerstukken produktiewijze en maatschappijformatie, klassen en klassenstrijd, ideologisch apparaat en de staat te hoofdzakelijk opgevangen door ze onder verschillende hoofdstukken onder te brengen en te weinig door ze vanuit de concrete problematiek van het welzijnswerk op hun relevantie en op hun verenigbaarheid te toetsen.

Daarenboven wordt omzeggens geen aandacht besteed aan wat in niet-marxistische kringen over het welzijnswerk in de kapitalistische maatschappij geschreven is. Het ligt voor de hand dat een groot gedeelte van de daar geformuleerde inzichten niet of moeilijk inpasbaar (zouden) zijn in het kader dat hier uitgebouwd wordt, maar het is even duidelijk dat ook deze benaderingen kunnen bijdragen tot een verheldering van de positie van het welzijnswerk in deze kapitalistische samenlevingen. We denken ondermeer aan hoe MISHRA (Wat is welzijn? 1980) verschillende perspectieven vergeleken heeft (empirische school van sociale beleidsvoering, de burgererschapsschool, het technologisch determinisme, de functionalistische visie en het marxistisch perspectief) en hoe hij uit een aantal van deze ideeën geprobeerd heeft om de relatie tussen sociale welzijnszorg en kapitalistische maatschappij duidelijker te omschrijven. Dat het daarbij bij hypothesen moet blijven, is op zichzelf geen bezwaar (p. 133 en 143 bij Van Damme); ook MISHRA gaat niet verder (p. 121). Maar deze hypothesen moeten dan wel als hypothesen geformuleerd worden, dat is ondermeer: voldoende gespecificeerd zijn. Het gaat daarbij niet op om fenomenen als professionalisering, economisering, technocratisering als loutere effecten van de vermaatschappelijking en bureaucratisering aan te duiden. Dit lijkt té erg op een gemakkelijheidsooplossing.

Meer aandacht had de auteur mogen besteden aan de positie van het zogenaamde 'lumpenproletariaat', zowel ten aanzien van het welzijnswerk als ten aanzien van de marxistische theorie. De ongemakkelijkheid van laatstgenoemde ten aanzien van wat Marx, vanuit een bijzonder kleinburgerlijke reactie maar 'als kind van zijn tijd' over deze 'tijdelijke verrotting van de onderste lagen van de oude maatschappij' dacht, mag geen reden zijn om de analyse van de plaats van deze bevolkingslaag te verwaarlozen. Het 'lumpenproletariaat' biedt juist, als neerslag van een aantal fundamentele maatschappelijke mechanismen, een soort van koffiedik waarin de structuur van onze samenleving een stuk inzichtelijker wordt. Vercauteren heeft daarover in 1970 reeds bijzonder waardevolle dingen geschreven (in Les Sous-prolétaires. Essai sur une forme de paupérisme contemporaine). Voor een meer uitvoerige discussie verwijs ik naar mijn doctoraatscriptie over Armoede in de welvaartsstaat. Een poging tot historische en structurele analyse, 1977.

De afstotingsreacties die ook het contemporaine welzijnswerk vertoont t.a.v. dit 'lumpenproletariaat', is daarenboven illustratief voor een aantal vooronderstellingen en vooroordelen wanneer het over deze 'non-deserving poor' gaat, omdat ten aanzien van hén niet de fundamentele onvrede over hulpverlening 'om niet', niet verdoezeld hoeft te worden door humanitaire fraseologie. Dat maakt dat initiatieven als A.T.D.-Vierde Wereld zich met dit 'uitschot' bezig moeten houden.

Voor wat het empirische gedeelte betreft, valt vanzelfsprekend vooral op dat de auteur zijn historische schets zeer vroeg laat beginnen (met het vroegkapitalisme) en reeds in 1914 stopzet, en dat deze historische schets hoofdzakelijk omvat wat gemeenzaam als 'volksopvoeding' wordt aangeduid.

Dat zijn vertrouwdheid met het historische materiaal tot deze periode en tot deze werkvorm beperkt is, kan daarbij geen argument zijn, zeker niet wanneer de auteur de intentie heeft om krachtlijnen voor een socialistische strategie in het welzijnswerk uit te tekenen. Dat de positie van het welzijnswerk serieus veranderd is sedert de eerste wereldoorlog, wordt door de auteur zelf ten overvloede gesuggereerd, maar daaruit moeten dan ook de nodige besluiten getrokken worden voor wat betreft de beperkte relevantie van dit historische gedeelte voor een betere kennis van de positie van het welzijnswerk in het hedendaagse kapitalisme. Deze tekorten kunnen wellicht de geringe bruikbaarheid van deze krachtlijnen voor een socialistische strategie mede verklaren.

Laat ik tot slot opmerken dat de zorgvuldigheid waarmee Van Damme concepten definieert, beperkt is tot de concepten uit het marxistisch referentiekader. Begrippen als 'welvaartsstaat' moeten het met minder aandacht stellen, terwijl alleen al de ideologische geladenheid van deze concepten nadere ontrafeling toch wel aanbevelingswaardig maakt.

Blijft dus een goed handboek voor studenten en een handig boek om in je bibliotheek te hebben.

Jan VRANKEN

H. HOEFNAGELS, Wat heet sociaal? Sociologie kan ook anders.
Baarn, Amboboeken, 1983, 224 blz.

"Wat heet sociaal" of de sociologie van Hoefnagels, door hemzelf.

Het behoort niet tot de geplogenheden van in Vlaanderen werkzame sociologen dat ze zich publiek vragen stellen over het object van hun wetenschap en de ontwikkeling in hun eigen sociologisch denken. Het jongste boek van Harry Hoefnagels - "Wat heet sociaal?" - doet dit uitdrukkelijk wel.

De teneur van de vraagstelling - duidelijk aangegeven in de ondertitel: "Sociologie kan ook anders" -, de wijze waarop de auteur het probleem behandelt - niet in abstracto, maar doorheen de analyse van actuele en belangwekkende sociale vraagstukken - en het persoonlijke cachet dat het geheel meekrijgt - de auteur schuwt de zelfkritiek niet en gunt de lezer een kijk op de wijze waarop hij in het verleden de ingrediënten van zijn recept heeft gewijzigd om tot voorliggend resultaat te komen -, deze elementen maken van dit boek niet alleen een bijzonder lezenswaardig, maar ook een uitdagend en derhalve uitermate controversieel werk.

"Wat heet sociaal?" bundelt vroeger geschreven teksten. Sommigen verschijnen hier voor het eerst in druk. Anderen werden vrij grondig herschreven. Overlappingsen zijn minimaal en storen

niet. Ze tonen integendeel hoe deze acht teksten het resultaat zijn van eenzelfde uitgangspunt.

Hoefnagels ordent de acht teksten onder drie hoofdingen: 'Actuele vragen in het licht van de wetenschap van het sociale', 'De problemen van het menselijk samenleven' en 'Pleidooi voor een andere sociologie'.

Het eerste deel behandelt de crisis van de verzorgingsstaat en het arbeidsbegrip. Beide teksten volgen hetzelfde procédé. De auteur poogt duidelijk te maken hoe nieuwe begrippen, die de socioloog een andere positie doen innemen, nieuw licht kunnen werpen op klassieke vraagstukken. Zo kan men, aldus Hoefnagels, de paradox, dat het streven naar meer welvaart leidt tot het vernietigen van het welzijn, overstijgen door uit te gaan van begrippen als "sociaal welzijn", door te denken in termen van "een echt samenleven realiserende samenleving en van een door de samenleving te bevredigende menselijke behoefte aan met anderen in gemeenschap verbonden zijn" (p. 32). Met betrekking tot het arbeidsvraagstuk gaat de auteur na tot welke consequenties men komt als men de stelling aanvaardt dat arbeid essentieel een dienst aan de medemens is. Kwesties die hier ter sprake komen zijn onder andere 'recht op arbeid', 'arbeidsloos inkomen', enz.

De vrijheidsproblematiek, het gelijkheidsstreven en het maatschappelijk verschijnsel macht, vormen elk het onderwerp van één van de hoofdstukken in het tweede deel. Hoefnagels behandelt deze thema's aan de hand van materiaal uit de sociale geschiedenis. Boeiend is vooral dat de auteur laat zien hoe de ontwikkeling van deze sociale geschiedenis hem in sommige gevallen verplichtte een vroeger behandeld probleem verder uit te diepen of anders te bekijken. Zijn vroeger werk over de vrijheidsproblematiek onderwaardeert bepaalde aspecten ervan, zo stelt hij zelf (pp. 82-83), omdat deze pas in het verslechterende sociale klimaat van eind de jaren '60 maatschappelijk zichtbaar werden.

Het derde deel bespreekt de sociologie-opvatting, die aan het geheel ten grondslag ligt. Hoefnagels bepleit dat met sociologie nog wel eer te behalen valt. Volgens de auteur moet men de sociologie dan wel ombuigen naar een "diagnose van de toestand van de maatschappij". In 'Kritische sociologie en objectieve waarheid' poneert Hoefnagels de stelling dat objectiviteit geenszins tot onkritische analyse moet leiden. Deze veel voorkomende misvatting leidt gemakkelijk tot het opgeven van het waarheidsbegrip, aldus Hoefnagels. Het is juist erg belangrijk te erkennen dat er wel zoiets als een sociale waarheid bestaat. Dit kan van de sociologie een aanzet tot sociale actie maken in plaats van tot een bestending van het status-quo (p. 177).

De laatste tekst (zowel van dit deel als van het boek) is qua opzet de meest originele en wellicht ook de meest interessante. In het boek draagt hij de titel "Sociologie als leer van het sociale". Hij kent echter reeds enkele jaren een zekere verspreiding in gepolycoperde vorm onder de titel "De sociologie van Hoefnagels, door hemzelf". De lezer krijgt hier een synthese van de

visie die ten grondslag ligt aan de vorige hoofdstukken zowel als een expliciete ver(ant)woording van de uitgangsvraag van deze visie. Hoefnagels geeft aan voor welke problemen hij zich als beginnend socioloog zag gesteld: de sociologie definieerde haar object slechts uiterst formeel en kon zeker geen criteria aanreiken om het onderscheid te maken tussen sociaal, a-sociaal en onsociaal (p. 179). Sociologie maakte de sociale problematiek dan ook niet inzichtelijk en kon moeilijk aangeven welk de specifieke sociale realiteit is waarmee ze zich bezighoudt. In het vervolg van het hoofdstuk ontwikkelt Hoefnagels hoe hij dit probleem te lijf ging met concepten, die wel de inhoud van het sociale trachten te vatten en hoe de ontwikkeling van zijn denken hem verplichtte deze concepten verder te ontwikkelen, het object van de sociologie preciezer te omschrijven.

Tot daar een bondig overzicht van de inhoud van het boek. Wie het vroegere werk van Hoefnagels enigszins kent, merkt dat zijn klassieke thema's ook in dit werk de revue passeren. "Wat heet sociaal?" biedt de lezer echter een surplus in zoverre doorheen deze thema's, de problemen van de sociologiebeoefening en het object van de sociologie meer expliciet aan de orde komen dan in zijn andere werken. Het boek geeft, zoals Hoefnagels in zijn inleiding zelf zegt, de contouren, de bouwstenen van een nog systematisch uit te werken wetenschap van het sociale (p. 11).

Met deze omschrijving van de sociologie als wetenschap van het sociale is het meest uitdagende maar tegelijk ook het meest controversiële element uit Hoefnagels' gedachtengang aangewezen. Uitdagend omdat Hoefnagels een probleem aan de orde stelt dat nog slechts zelden in het sociologenmilieu opduikt. Durkheim en enkele van zijn tijdgenoten hebben zich met dit vraagstuk grondig bezig gehouden, maar sindsdien heeft deze kwestie moeten plaats ruimen voor een tendens sociologie te definiëren in termen van een bepaalde grondhouding eerder dan in termen van een eigen object. Hoefnagels stelt dit probleem - naar mijn gevoelen terecht - centraal.

Controversieel omdat zijn definitie van dit object in wezen een normatieve definitie is. De sociologie hoort, volgens Hoefnagels, een onderscheid te kunnen maken tussen het sociale, het a-sociale en het onsociale. Ze wordt tot een 'leer van het sociale', die het begrip "een het samenleven bevredigende samenleving" als uitgangspunt hanteert. Zij het dat dit uitgangspunt voor Hoefnagels geen filosofisch begrip is, maar verwijst naar de empirische werkelijkheid, de wijze waarop de mensen zelf hun waardering uitspreken over hun ervaring van het samenleven (p. 191). Dit uitgangspunt impliceert een waarderend optreden van de socioloog, aldus Hoefnagels: "in het ene geval: de inrichting van de samenleving is, gegeven de maatschappelijke mogelijkheden, de best mogelijke; in het andere geval: de mensen worden misleid". Maar dit is noodzakelijk "... als men daar niet aan wil, veroordeelt men zich ertoe ervan af te zien de belangrijke vraag waarom de maatschappij is zoals zij is, tot voorwerp van sociologisch onderzoek te maken" (p. 187).

Dat men het met deze transformatie van sociologie in sociale leer moeilijk heeft, valt te verwachten, zo zegt Hoefnagels geregeld. En hij geeft zelfs redenen aan waarom. Hoewel het bestek van een recensie niet voldoende ruimte laat om hier ten gronde op in te gaan, wil ik de uitdaging die het boek stelt toch even opnemen en kort de controverse met Hoefnagels aanvatten.

Als ik goed lees, vind ik in het boek twee redenen waarom men van sociologen kan verwachten enige weerstand te voelen bij Hoefnagels' aanpak. In de eerste plaats omdat deze hen verplicht om al verklarend waarde-oordelen uit te spreken (p. 187). In de tweede plaats omdat zij onze culturele grondschema's - met name: het in de burgerlijke samenleving ingebakken individualisme (p. 192) - niet doorzien. Beide houdingen roepen een weerstand op tegen begrippen als "een het samenleven bevredigende samenleving".

Neem nu de kwestie van het waarde-oordeel. Een belangrijke bijdrage van Hoefnagels lijkt mij te zijn dat hij het waarderend element in de sociologische praktijk expliciteert. Zijn positie lijkt mij in deze "objectiever" dan deze van het zogeheten neutraal of objectief onderzoek. Hun uitgangspunt is veelal even, zoniet meer normatief dan dat van de sociale leer van Hoefnagels. Zowel vanuit wetenschappelijk als vanuit maatschappelijk standpunt lijkt mij de positie van Hoefnagels de meest wenselijke. De lezer of gebruiker van wetenschap merkt duidelijk dat waarde-oordelen in het spel zijn. In hoeverre hij deze deelt, moet hij zelf uitmaken, maar hij lijkt mij meer kans op weerbaarheid te krijgen dan in het geval van wetenschappelijk werk dat alle keuzemomenten verhuult, het normatieve aspect achter een scherm van neutraliteit wegstopt of dat in deze neutraliteit gelooft.

De orde van het wetenschappelijke onderscheiden van de orde van het normatieve lijkt mij een wenselijk iets. Niet omdat ik als wetenschapper de waarde-oordelen schuw maar omdat het de macht van de wetenschap tenminste gedeeltelijk kan indijken. Grensvervaging tussen beide gebieden lijkt mij, omgekeerd, een maatschappelijk kwaad omdat het de doorzichtigheid van het besluitvormingsproces beperkt. Omdat de burger het moeilijker krijgt om politieke uitspraken, m.n. wetenschappelijke uitspraken, als dusdanig te herkennen. Kortom, mijn weerstand heeft vooral te maken met de vrees dat Hoefnagels tot zulke grensverlaging aanleiding geeft als hij een normatieve uitspraak gebruikt als grondslag voor een discipline waarvan men wetenschappelijke uitspraken verwacht - d.w.z. die zegt "waarom de maatschappij is zoals zij is". De optie van Hoefnagels maakt het moeilijk nog een onderscheid te maken tussen de regels waardoor men zich laat leiden om tot 'ware' uitspraken te komen en de regels waardoor men zich laat leiden om te komen tot uitspraken over 'wat hoort'.

Zelfs als men elk van beide regimes ziet als een discussie op basis van de redelijkheid, volgt daar, zo lijkt me, nog niet uit dat in beide regimes dezelfde regels gelden om uit te maken wat redelijk is en wat niet, welke argumenten men in de discussie opneemt en welke niet, enz.

De kwestie van het individualisme dan. Waarom is dit een mogelijke bron van weerstand? Omdat Hoefnagels het individualisme beschouwt als de grondslag van onze burgerlijke maatschappij. Kritiek ten gronde van deze maatschappij is dus pas mogelijk wanneer men dit individualistisch denkschema doorbreekt. Nu lijkt mij noch de historische rol van noch de continuïteit in dit individualisme zo evident. Ik betwijfel met name dat er ooit een maatschappij bestond, ingericht op basis van individualisme zoals Hoefnagels suggereert. Ik betwijfel evenzeer dat het individualisme zoals zich dit uitte in de 19de eeuw dezelfde maatschappelijke betekenis heeft als het individualisme dat zich vandaag manifesteert in een samenleving waarin, zoals S. Sontag zegt, levensstijl een kwestie van smaak is. Ik bedoel maar: individualistisch gedrag kan men naar mijn gevoel niet beschouwen als de grondslag van een maatschappij, maar moet men verklaren vanuit de bestaande maatschappelijke verhoudingen; en werk als dat van R. Sennett geeft serieuze indicaties om te geloven dat het narcistisch individualisme iets anders is dan het concurrentieel-economisch individualisme waar Hoefnagels naar kijkt. Ik verschil in deze kwestie dus in twee opzichten van Hoefnagels. Aan de ene kant heb ik moeite om te spreken over "grondleggers van een maatschappij" of "inrichting van een samenleving", aan de andere kant meen ik dat de maatschappelijke betekenis van op het eerste zich dezelfde fenomenen erg kan verschillen.

Ik geloof dat dit laatste mijn fundamentele weerstand tegen de sociologie van Hoefnagels aanwijst. Alles lijkt er mij op te wijzen dat Hoefnagels de sociologie in haar hoedanigheid van leer van het sociale in staat acht om ooit dezelfde rol te vervullen die het individualisme in zijn ogen voor de burgerlijke maatschappij vervulde, met name: tot grondslag van de het samenleven bevredigende samenleving te dienen.

Welnu, met de stelling dat de sociologische praktijk tot zulk resultaat zou moeten leiden, zullen vele, zoniet de meeste sociologen het eens zijn, dunkt me. Zij het dat velen onder hen dit anders zullen zien dan Hoefnagels en de sociologie eerder zullen beschouwen als een discipline die de instrumenten moet kunnen aanreiken om de doelstellingen te verwezenlijken die het beleid zich stelt. Van deze visie laat Hoefnagels zien dat zij in feite een waarde-oordeel impliceert zonder dit expliciet te maken. In dat opzicht is Hoefnagels' sociologie inderdaad anders. Maar of dat een verschil uitmaakt voor wat de maatschappelijke functie van de socioloog betreft, betwijfel ik. In beide gevallen menen de sociologen de meesters van de sociale werkelijkheid te moeten/kunnen zijn. In die zin articuleert Hoefnagels naar mijn idee het onbewuste verlangen van de meeste sociologen. Om met de weerstanden hiertegen geconfronteerd te worden, zouden alle sociologen "Wat heet sociaal?" tot verplichte lectuur moeten maken.

Walter VAN TRIER

Ontvangen publicaties

OUDEMANS, Th.C.W. en DE JCNG, R.D., Over de Natuur van Mensen. Inleiding in de filosofische antropologie. (Reeks Moderne Filosofie).

Alphen aan den Rijn - Brussel, Samsom, 1983, 224 blz.

Een inleiding voor geïnteresseerde leken, geschreven vanuit de bekommernis om op beschouwelijke wijze betekenis te zoeken in het menselijke leven. Na een aantal opmerkingen over de filosofische antropologie worden achtereenvolgens besproken: dieren en mensen, mensen als levende wezens, mensen in uiteenlopende samenlevingen, beheer (techniek en werkelijkheidsindeling), verkeer, vormen van menselijk verkeer, harmonie en kakofonie.

Bibliografie Nederlandse Sociologie 1980.

Uitgegeven door de Afdeling Bibliotheek en Documentatie van het Sociologisch instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Utrecht, 1982, xvii + 174 blz.

Na een onderbreking van vijf jaar wordt de publicatie van dit naslagwerk hernomen. Tot nog toe zijn de bibliografieën over 1939-45, 1946-52, 1968-69 en 1970-75 uitgebracht. Deze bibliografie bevat ondermeer een lijst van behandelde tijdschriften, van gebruikte bronnen, een zeer gedetailleerd classificatieschema, de eigenlijke bibliografie (2.273 titels), indexen (persoonsnamen, instellingen, anonieme titels, geografische index, subject index op de classificatie). Het is meteen een eerste poging om het onderzochte werkveld uit te breiden tot de ganse nederlandstalige sociologie; vooral nog vrij doorzichtig, vermits tijdschriften als *Politica*, *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, *De Nieuwe Maand* ontbreken. Het redactieadres is: Heidelberglaan 2, NL-3584 CS Utrecht (Nederland).